

Р.В.ТИМЧЕНКО *

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ – ЛІДЕР ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА 95-РІЧЧЯ З ДНЯ УТВОРЕННЯ ЗУНР)

Здійснюється огляд життя керівника Української Національної Ради Є.Петрушевича. Особлива увага приділяється його політичній кар'єрі в період Української революції, коли у Східній Галичині постала Західноукраїнська Народна Республіка. Аналізується дипломатична діяльність лідера ЗУНР після від'їзду за кордон.

Ключові слова: Петрушевич, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Національна Рада, Антанта, Східна Галичина.

Євген Омелянович Петрушевич – визначна й водночас неоднозначна постать в українській історії. Це діяч із цікавою, але дискусійною біографією, людина, котра залишила глибокий слід у житті не тільки Східної Галичини, а й усієї України. Одні його ідеалізують за патріотичну боротьбу за незалежність західноукраїнського краю, інші засуджують за зраду ідей соборності, сепаратну угоду з російськими білогвардійцями.

Є.Петрушевич народився 3 червня 1863 р. у сім'ї греко-католицького священика в м. Бузьку на Львівщині. Великий вплив на становлення його як особистості справив батько, який був високоосвіченою людиною й місцевим політичним діячем, неодноразово обирався віце-маршалом повітової ради в Кам'янці-Струмиловій. Початкову освіту Є.Петрушевич здобув у народній школі, продовжив навчання в Академічній гімназії Львова, а по її закінченні записався на правничий факультет Львівського університету. Після здобуття ступеня доктора права проходив практику в директора товариства «Дністер» С.Федака¹. Одружився з Леокадією Пуніцькою, донькою сокальського старости, а 1892 р. в них народився син Антін.

1896 р. у Львові Є.Петрушевич заснував адвокатську канцелярію, яку наступного року переніс до Сокаля. Уже в молоді літа Євген виявив неабиякі інтелектуальні, організаторські й лідерські здібності. За безпосередньої участі Є.Петрушевича в місті було засновано філію товариства «Просвіта», повітову касу ощадності, бурсу для дітей «Шкільна поміч», а також збудовано Народний дім. По всьому повіту відкривалися каси й читальні. Як адвокат, він неодноразово захищав селян від свавілля властей².

* Тимченко Роман Вікторович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії Української революції 1917–1921 рр.
E-mail: roma_timchenko@ukr.net

¹ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі, 1918–1939. – Торонто, 1965. – С.5.

² Панчук А., Красівський О. Президент Західноукраїнської Народної Республіки (Євген Петрушевич) // Українська ідея: постаті на тлі революції. – К., 1994. – С.157.

Наприкінці XIX ст. молодий правник вступив до Української народно-демократичної партії. Активна громадська діяльність Є.Петрушевича не залишилася поза увагою жителів Сокальщини. У 1907 р. на виборах до австрійського парламенту в окрузі Сокаль – Радехів – Броди він отримав 92% голосів. За чотири роки був знову переобраний і залишався послом парламенту аж до розпаду Австро-Угорщини³.

У 1909 р. Є.Петрушевич переніс свою адвокатську контору до Сколе, де згодом став посадником міста. Наступного року його обрали послом галицького крайового сейму. Будучи вправним оратором, маючи хист переконувати соратників, він поступово зайняв лідерські позиції серед українських депутатів. Невдовзі Є.Петрушевич стає заступником голови Українського сеймового клубу й розпочинає боротьбу за права власного народу у краї. У результаті безкомпромісного протистояння з поляками вдалося добитися змін у виборчому законодавстві (квота українців у сеймі збільшилася до 62 депутатських місць із 241), а також отримати дозвіл австрійських властей на заснування українського університету у Львові не пізніше початку 1916 р.⁴

У ході Першої світової війни Є.Петрушевич разом із К.Левицьким вступив до Загальної української ради (ЗУР), але через лояльне ставлення організації до уряду він залишив її лави. 5 листопада 1916 р. австро-угорська й німецька влади оприлюднили свої наміри – створення польської держави. Імператор Франц-Йосиф надав право самоуправління полякам, яке перекреслювало сподівання західних українців поділити Галичину на дві етнічні частини. У відповідь ЗУР висловила протест, який не мав ніяких наслідків. Тому невдовзі раду було ліквідовано, а політичний провід перейшов до створеної 8 листопада Української парламентської репрезентації (УПР) на чолі з Ю.Романчуком. До неї ввійшли послы галицького сейму й представники австрійського парламенту. У першій відозві УПР заявила, що український народ ніколи не зречеться національної автономії й не визнає «польського панування в Наддністрянщині». Наступного року 75-річний Ю.Романчук залишив свою посаду на користь Є.Петрушевича⁵.

Основним завданням нового голови УПР стала боротьба за відокремлення Східної Галичини від Польщі й поліпшення ставлення до українців із боку габсбурзької влади. Задля цього він провів кілька зустрічей із впливовими діячами Австро-Угорщини, підготував низку заяв, в яких обґрунтовував історичне право місцевих українців на державність. 30 травня 1917 р., виступаючи на засіданні австрійського парламенту, вимагав відновлення Галицько-Волинської держави на основі принципу самовизначення підкорених народів⁶. Завдяки його активній діяльності вдалося досягти зменшення утисків із боку австрійських чиновників та польської адміністрації, збільшити кількість українців на керівних

³ Литвин М., Науменко К. Євген Петрушевич // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Уряди. Постаті. – Л., 2009. – С.244–245.

⁴ Турчин А. Євген Петрушевич [Електронний ресурс]: http://www.sokal.lviv.ua/history-postati_p_e.html

⁵ Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована історія: До 90-річчя утворення. – Л.; Івано-Франківськ, 2008. – С.110.

⁶ Шевчук С. Пора сказати правду... – С.24.

посадах місцевих і регіональних установ, а головне – добитися заміни пропольськи налаштованого намісника краю Е.Діллера на ліберального К.Гуйна.

Революційні події в Російській імперії, створення Центральної Ради, проголошення незалежності Української Народної Республіки (УНР) та участь її представників у мирних переговорах у Бресті з країнами Четверного союзу, зокрема й Австро-Угорщиною, викликали сподівання на покращення становища у західноукраїнських землях. Галицьку делегацію на конференцію очолив сам Є.Петрушевич, однак через непримиренну позицію міністра закордонних справ Австро-Угорщини О.Черніна її не допустили у Брест. Уенерівські дипломати, маючи зв'язки з головою УНР, усе ж змогли включити в таємний додаток питання про утворення окремого коронного краю з українських земель Галичини й Буковини. Польська сторона, довідавшись про це, розгорнула потужний тиск на Відень, щоб не допустити виконання укладеного договору⁷.

За таких умов 25 лютого⁸ 1918 р. (за іншими даними 25 березня)⁹ з ініціативи Є.Петрушевича у Львові відбувся з'їзд найвидатніших представників усіх українських партій Галичини. Це зібрання ухвалило наступні резолюції: вимога ратифікації Австро-Угорщиною Брестського договору, утворення з українських земель Галичини й Буковини окремого коронного краю та зупинення колонізації Холмщини. Однак під тиском поляків домовленості було анульовано Віднем в односторонньому порядку, а таємні додатки до Брестського договору спалено за згодою німецького міністерства закордонних справ, де вони зберігалися.

В умовах невдалого для Четверного союзу закінчення Першої світової війни розпочалася сесія австрійського парламенту. Голова Української парламентської репрезентації Є.Петрушевич на засіданні 4 жовтня 1918 р. звернув увагу на важке становище українців у складі Австро-Угорщини, сподіваючись, що саме ця держава стане «союзом народів». Він наголошував, що українці втратять будь-яку надію на краще майбутнє, якщо габсбурзький уряд не поділить Галичину. Є.Петрушевич, зокрема, зазначав:

«Ми вже нині реклямуємо для себе нічо инше, як найсвятіше для кожного народа право на злучене всіх українських земель в одну українську независиму державу, і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, в сім числі також українських земель, положених в Угорщині, до Української Держави»¹⁰.

Таким чином, лідер західних українців виступав за перебудову Габсбурзької імперії на федеративних засадах. Лише у випадку анексії Східної Галичини Польщею він не виключав об'єднання з Наддніпрянською Україною.

⁷ Тишчик Б.Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): Історія держави і права. – Л., 2005. – С.120.

⁸ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали: У 5 т. – Т.1. – Івано-Франківськ, 2001. – С.80–84.

⁹ Левицький К. Великий зрив: (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Л., 1931. – С.10–12.

¹⁰ Українське слово. – 1918. – 10 жовтня.

Усвідомлюючи розпад імперії Габсбургів, 10 жовтня 1918 р. на засіданні УПР у Відні було вирішено скликати депутатів парламенту, крайових сеймів та по три представники від кожної політичної партії Галичини й Буковини з метою утворення «конституанти» й визначення долі краю. 12 жовтня за-для порятунку Австро-Угорщини імператор Карл запросив до себе провідників парламентських фракцій, які мали дати свою оцінку політичній ситуації. Українців репрезентували Є.Петрушевич та К.Левицький, котрі заявили про бажання населення утворити самостійну українську державу й виступили проти приєднання навіть невеликої частини до Польщі. Пізніше К.Левицький так характеризував це засідання: «Цісарська аудієнція не вдовoliла нас, бо цісар Кароль не заявився за поділом Галичини»¹¹. Щоб запобігти розпаду держави, 16 жовтня 1918 р. Карл змушений був видати маніфест про перебудову імперії на федеративних засадах, в якому підкореним народам надавалося право на самовизначення.

18 жовтня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд українських депутатів обох палат австрійського парламенту та делегатів національно-демократичної, радикальної, християнсько-суспільної, соціал-демократичної партій. На ньому були присутні єпископат Української греко-католицької церкви та представники академічної молоді. Вони конституювалися як Українська Національна Рада (УНРада), президентом котрої проголосили Є.Петрушевича.

На з'їзді «мужів довір'я», який відбувся наступного дня й відіграв роль установчих зборів, мали затвердити склад УНРади. На цьому засіданні було вирішено не проголошувати негайної злуки з Наддніпрянською Україною. Є.Петрушевич пояснював це тим, що в «14 пунктах» повоєнного врегулювання В.Вільсона народам Австро-Угорщини гарантувалося право на самовизначення, Росія ж трактувалася як єдиний народ і єдина держава. Отже, унаслідок об'єднання Галичина могла б опинитися під її владою. Крім того, галицькі політичні діячі негативно ставилися до німецької окупації Наддніпрянщини й до нестабільного становища у краї.

Також було ухвалено постанову про створення виконавчої делегації УНРади у Відні, галицької – у Львові, буковинської – у Чернівцях. Віденську очолив Є.Петрушевич і одразу ж вирушив до столиці імперії вимагати справедливого рішення щодо самовизначення українців. Він до останнього вірив, що в умовах розпаду Австро-Угорщини українським представникам законно передадуть владу у краї. Перебуваючи у Відні, 26 жовтня 1918 р. Є.Петрушевич направив ноту до президента США В.Вільсона з вимогою самовизначення галичан відповідно до розроблених американським політиком принципів. У ній наголошувалося на національно-культурній ідентичності українського населення й підкреслювалося, що західноукраїнська держава сама вправі вирішити, чи «лишитись відтак самостійною або прилучитись до державної України»¹².

Тим часом 28 жовтня 1918 р. на нараді у Кракові було утворено Польську ліквідаційну комісію, яка повинна була перейняти владу в Галичині від австрійських чиновників. Про це йшлося в телеграмі начальника головного

¹¹ Цит. за: Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. – Нью-Йорк, 1970. – С.28.

¹² Українське слово. – 1918. – 11–12 листопада.

штабу польських збройних сил у Варшаві Т.Розвадовського до польського військового коменданта Львова генерала Р.Лямезана¹³. Зрозумівши складність ситуації, львівська делегація УНРади на чолі з К.Левицьким і старшинами військового комітету прийняла рішення про захоплення влади у Львові та краї. У ніч на 1 листопада українські підрозділи зайняли всі державні установи. Цього не чекали ані австрійський намісник К.Гуйн, ані комендант Р.Пфеффер. Заступник намісника В.Децикевич змушений був формально передати правління УНРаді.

Узяття влади у Західній Україні одразу поставило перед галицьким проводом ряд важливих проблем, які потребували якнайшвидшого вирішення: проведення національно-державного будівництва, соціально-економічних реформ, захист від поляків, котрі не змирилися з втратою краю. 9 листопада 1918 р. було створено уряд – Державний Секретаріат (згодом Рада Державних Секретарів) на чолі з К.Левицьким, а 13 листопада УНРада ухвалила «Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», яким визначалася назва держави – Західноукраїнська Народна Республіка, герб (золотий лев на синьому тлі) та кордони:

«Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимірією і Буковини, та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплін, Уг, Берег, Угоча і Марморош»¹⁴.

Таким чином було задекларовано створення в Європі ще однієї незалежної держави. До скликання Установчих зборів вища законодавча влада залишалася за УНРадою на чолі з Є.Петрушевичем. Також було ухвалено закони про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки та про суд. Розпочалося вирішення соціально-економічних проблем, адже економіка Східної Галичини була підірвана бойовими діями в період Першої світової.

Невдалий перебіг війни галичан із поляками змусив УНРаду звернутися по допомогу до Директорії, війська котрої вели успішні бойові дії проти гетьманців. 1 грудня 1918 р. у Фастові було підписано «передвступний» (прелімінарний) договір про злуку УНР і ЗУНР, який започаткував процес об'єднання Західної та Наддніпрянської України у соборну державу. Підписуючи цей акт, галицькі делегати не були впевненими у стабільності влади Директорії та й до соціалістичних поглядів її керівників ставилися з обережністю. Однак початок співробітництва відкривав перед Галичиною перспективу отримання військової допомоги, а Директорія могла підняти власний авторитет в очах громадськості й почати втілювати у життя ідею збирання етнічних українських земель.

¹³ Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. – С.37.

¹⁴ Діло. –1918.– 15 листопада.

Через воєнні дії у Східній Галичині Є.Петрушевич довгий час не міг прибути до краю. Перебуваючи у столиці Австрії, він створив міністерства ЗУНР у Відні й Празі, дипломатичні представництва в Берліні та Будапешті, а також добивався швидшого повернення українських вояків із південних фронтів додому. Лише наприкінці 1918 р. йому вдалося приїхати в Україну, коли західноукраїнська влада вже змушена була залишити Львів і перебратися до Станіслава, який на певний час став столицею ЗУНР.

2 січня 1919 р. в місті розпочалася сесія УНРади, на якій було ухвалено ряд принципово важливих рішень. Наступного дня у Станіславі відбулася ратифікація фастівської угоди: «Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення українського народу, проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки і Української Народної Республіки»¹⁵. Було затверджено й інші положення, які обговорювалися 1 грудня 1918 р. у Фастові. Законодавча влада в Галичині до установчих зборів мала належати УНРаді, а цивільна й військова – Раді Державних Секретарів.

На цьому ж засіданні Є.Петрушевич виголосив палку промову щодо об'єднання ЗУНР. Він був глибоко переконаний, що прийняття такого рішення назавжди залишиться в історії українського народу. «Сьогоднішній крок, – говорив президент УНРади, – піднесе нашого духа і скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе»¹⁶. Ці слова були далекими від справжніх переконань Є.Петрушевича, оскільки в майбутньому він дотримуватиметься позицій широкої автономії, чи навіть незалежності ЗУНР. На цій же сесії УНРада обрала Виділ, до якого ввійшли 9 її членів і президент Української Національної Ради, яким знову став Є.Петрушевич¹⁷.

22 січня 1919 р. відбулася історична подія – УНР і ЗУНР задекларували об'єднання в єдину соборну державу. Відповідно до умов злуки Західноукраїнська Народна Республіка стала Західною областю УНР (ЗОУНР) з широкою політичною автономією до скликання Установчих зборів. Наступного дня для визначення форми як центральної, так і місцевої влад Директорія УНР скликала Трудовий конгрес. У результаті дискусії 28 січня 1919 р. було ухвалено закон про форму української влади. У зв'язку зі складною ситуацією на фронті за Директорією залишалася верховна влада в Україні, склад якої мав поповнити один представник від Західної України.

Тим часом війна галичан із поляками не припинялася, набувши затяжного характеру. Для вирішення українсько-польської проблеми в лютому 1919 р. в Україну прибула місія Ю.Бартелемі. Антантівська делегація пропонувала перемир'я, за яким галичани втрачали нафтовий Дрогобицько-Бориславський басейн і мали відмовитися від претензій на Львів. Звісно, на

¹⁵ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали. – Т.2. – Івано-Франківськ, 2003. – С.142.

¹⁶ Цит. за.: Ярославин С. [Сохоцький І.]. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія, 1956. – С.92.

¹⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали. – Т.1. – С.151–152.

такі умови керманич ЗОУНР погодитися не міг. Під час переговорів керівник УНРади зустрівся з Головним Отаманом УНР С.Петлюрою. Останній радив прийняти запропоновані Антантою пункти угоди, але Є.Петрушевич не змінив свою позицію.

10 березня 1919 р. виділ УНРади своїм рішенням призначив Є.Петрушевича представником ЗОУНР у Директорії. Наступного дня до Наддніпрянщини виїхала галицька делегація з метою ознайомлення з політичним і міжнародним становищем та для налагодження адміністративних, фінансових справ з УНР. 12 березня Є.Петрушевич увійшов до складу Директорії як посланець Галичини. У Проскуріві відбулося перше й останнє її засідання в повному складі. Пізніше цей орган уже ніколи не збирався в такому представництві, адже частина його членів на чолі з С.Петлюрою опинилася в Рівному, а Є.Петрушевич та О.Андрієвський самостійно займалися державними справами у Станіславі. Галицькі лідери не сприймали соціалістичну ідеологію Директорії, водночас наддніпрянці не могли погодитися з незалежним становищем ЗОУНР і весь час намагалися обмежити її автономію. Із цією метою було створено спеціальну ревізійну комісію, а прем'єр УНР Б.Мартос зволікав із наданням фінансової допомоги урядові ЗОУНР. Фактично функціонували два незалежних центри, які не бажали йти на компроміс.

Особливо загострилися відносини між лідерами УНР і ЗОУНР, коли 9 червня 1919 р. у Заліщиках Є.Петрушевича проголосили диктатором¹⁸. Він створив уряд головноуповноваженого диктатора, який фактично виконував функції міністрів. Такий перебіг справ викликав велике невдоволення наддніпрянців. Формально цей крок не мав принципового значення, оскільки останнє слово у важливих рішеннях галицького уряду й так належало голові УНРади. Ці дії серйозно вдарили по престижу Директорії та амбіціях С.Петлюри, адже були прийняті без його відома. Очевидно, дане рішення мало ухвалюватися в погодженні з Директорією, незважаючи на широкі права ЗОУНР. Унаслідок цього Є.Петрушевича було позбавлено формального членства в Директорії, а колишній старшина січових стрільців І.Сіяк навіть хотів заарештувати диктатора. Контroversійним кроком було створення 4 липня в уряді УНР Міністерства у справах Галичини, яке очолив галицький соціал-демократ С.Вітик¹⁹.

25 червня 1919 р. Антанта прийняла принципове рішення й дозволила Польщі «тимчасово» окупувати Галичину по річку Збруч. Українські війська у ході наступу польських і більшовицьких сил були затиснуті на невеликій території, їм загрожувало повне знищення. Зважаючи на це Директорія й С.Петлюра намагалися схилити диктатора до переведу УГА за Збруч. Однак Є.Петрушевич насамперед ужив заходів для з'ясування можливості переходу в Румунію. Виконуючий обов'язки військового міністра В.Курманович радив галицькій армії відійти в Карпати. Є.Петрушевич розглядав і можливість союзу з більшовиками, але радянська сторона висунула неприйнятні умови.

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.2192. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.13.

¹⁹ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – 1 серпня. – Вип.28. – С.202.

Відтак диктатор вирішив шукати порятунку за Збручем, однак за умови, що незабаром буде ліквідовано міністерство у справах Галичини.

16 липня 1919 р. розпочався перехід Української галицької армії на територію Наддніпрянської України. «Були то страшні дні. З одного боку напирали поляки, з другого большевики. Територія обох українських держав займала дуже малий простір по обох боках Збруча. На тім просторі чути було гук гармат і від сходу і від заходу», – писав очевидець подій О.Назарук²⁰.

Перехід галичан (армії та уряду) на Наддніпрянщину не усунув численні суперечності, що існували між проводами обох українських державних утворень. Приїзд Є.Петрушевича до Кам'янця-Подільського надав насаги консервативним і правим політичним силам, які сформували Український національно-державний союз (УНДС), котрий критикував соціалістичну політику Директорії й Ради Народних Міністрів УНР. У своїй діяльності права опозиція тісно співпрацювала з галицьким керівництвом і намагалася використати його для повалення наддніпрянської влади.

Галицькі соціалісти С.Вітик і О.Безпалко, навпаки, почали публічно виступати за ліквідацію диктатури й уряду ЗОУНР, створення єдиного українського управління. Складалося враження, що уряд УНР готовий підтримати ці позиції. Є.Петрушевич, не виключаючи збройного перевороту, наказав галицьким частинам розташуватися в районі Кам'янця-Подільського. Зважаючи на це, С.Петлюра направив диктаторові листа, в якому закликав відвести від міста січових стрільців, щоб покласти край «небажаним розмовам», які не дають можливості «працювати на користь держави». Утім Є.Петрушевич не пристав на цю пропозицію через чутки про замах на галицький уряд і можливий удар поляків²¹.

Таким чином, незважаючи на перебування обох урядів в одному місті – у Кам'янці-Подільському – тут так і не було створено єдиного управління. Армія також не мала спільного командування. Об'єднаний штаб Головного Отамана (ШГО) відігравав лише координуючу роль, рішення якого нерідко не виконували як Начальна команда УГА, так і штаб Дієвої армії. Уряд УНР намагався ціною економічних обмежень узяти під свій контроль галицьку армію. Є.Петрушевич цілком усвідомлював, що втрата керівництва над військом призведе до краху його політичної кар'єри. Виникли й суперечності у виборі стратегічної мети наступу українських армій. Є.Петрушевич підтримував ідею походу на Одесу, адже на цьому напрямі не було сильного ворога, а порт дозволяв отримати допомогу амуніцією та боеприпасами. Зрештою, за наполяганням С.Петлюри, 12 серпня ШГО видав наказ про наступ українських армій, напрямом основного удару визначався Київ, а допоміжного – Одеса²². Похід УГА й Дієвої армії на українську столицю став вершиною спільної боротьби за незалежність, однак через нечіткість позиції вищого керівництва та самовільні дії командувача генерала А.Кравса місто втримати не вдалося.

²⁰ Назарук О. Рік на Великій Україні: Конспект споминів з української революції. – Нью-Йорк, 1978. – С.182.

²¹ ЦДАВО України. – Ф.2192. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.119–120.

²² Там само. – Спр.5. – Арк.151.

Після відступу українських військ із Києва ситуація погіршилася: з'явилися нові вороги – денікінці й тиф. В умовах розкладу армії С.Петлюра й Є.Петрушевич зробили останню спробу зберегти бодай якусь незалежність за допомогою своїх безпосередніх ворогів. Однак на перший план виступили особисті амбіції обох лідерів, а не інтереси об'єднаної України. С.Петлюра продовжував орієнтуватися на Польщу, а Є.Петрушевич намагався врятувати залишки УГА ціною об'єднання з російською Добровольчою армією. Урешті 6 листопада 1919 р. на станції Зятківці представники Начальної команди УГА уклали угоду з посланцями А.Денікіна²³. Такий перебіг подій викликав шквал критики на адресу диктатора з боку наддніпрянських політиків і військових. С.Петлюра, дізнавшись про «зраду», зажадав від Є.Петрушевича стратити командувача УГА. Однак диктатор відмовив, посилаючись на європейські закони та правила війни. Він уважав, що подальшу долю генерала М.Тарнавського має вирішити суд. 11 листопада Є.Петрушевич і С.Петлюра наказали арештувати всіх, хто брав участь в укладанні угоди з білогвардійцями як «зрадників держави». Суд над М.Тарнавським і А.Шаманеком відбувся 13–14 листопада у Вінниці. Їх понизили в посадах, але реабілітували. Навряд чи командувач УГА пішов на союз із Добармією з власної ініціативи, адже Є.Петрушевич намагався якнайшвидше ліквідувати протиденікінський фронт. Та й М.Тарнавський на судовому засіданні підтвердив, що діяв із відома Є.Петрушевича, який дав згоду на переговори з А.Денікіним ще на нараді у Жмеринці²⁴.

Отже, складне становище галицької армії змусило її командування піти на крок відчаю – угоду з російськими білогвардійцями. Представники Наддніпрянщини розцінювали це як зречення Акту злуки, а галичани – як єдиний можливий варіант урятувати й реорганізувати залишки армії. Оцінюючи дії уряду ЗОУНР, слід мати на увазі, що у цей час С.Петлюра вів переговори з Польщею – найголовнішим ворогом галичан.

12 листопада 1919 р. Рада Народних Міністрів запропонувала диктаторові ЗОУНР підпорядкувати УГА Головній команді УНР, тобто С.Петлюрі, але хворий Є.Петрушевич, не виключаючи арешту, виставив охорону з вірних січових стрільців і категорично відмовився передати командування провідникові УНР. З огляду на важке становище, диктатор перестав вірити у відбудову єдиної країни й зробив певні висновки:

«Сегодня думати про самостійність України є прямо фантазія. Ми не доросли до самостійности, тому наразі мусимо погодитися, на мою думку, тільки на автономію. Самостійну Укр.[аїнсь-ку] Державу ми зможемо добудувати аж за кілька десятих літ»²⁵.

Цього ж дня відбувся останній виступ Є.Петрушевича перед старшинами, в якому він відзначив, що повністю підтримує союз із Добровольчою армією.

²³ Там само. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.55. – Арк.9–9 зв.

²⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.149. – Арк.1.

²⁵ Боротьба. –1919. – 14 листопада.

Довідавшись про небезпеку захоплення Кам'янця-Подільського поляками, 14 листопада диктатор через Румунію виїхав до Відня й відтепер продовжував свою діяльність в еміграції.

У столиці Австрії Є.Петрушевич створив закордонний уряд з уповноважених різних сфер діяльності (К.Левицький, С.Витвицький, О.Назарук, Р.Перфецький та ін.). До його складу також входили Військова й Президентська канцелярії. Уряд опікувався західноукраїнською еміграцією, займався виробленням основ державного ладу Східної Галичини, кодифікацією права²⁶. Однак головний напрям роботи полягав у боротьбі проти постанов Найвищої ради щодо окупації Східної Галичини й прийнятого 20 листопада Статуту для Східної Галичини, який надавав Польщі мандат на управління краєм упродовж 25 років. Із метою обговорення цього документа й укладеної А.Лівицьким у Варшаві декларації про поступки УНР на користь поляків, 9–17 грудня 1919 р. у Відні відбулася широка нарада членів УНРади та дипломатичного керівництва за кордоном. Незважаючи на контакти наддніпрянського уряду з поляками, учасники зібрання вирішили, що «українці Західної Области хочуть ділити долю з Придніпрянською Україною і з нею разом сполучатися в цій державно-правовій формації»²⁷. Це свідчить, що Є.Петрушевич залишався на соборницьких позиціях, незважаючи на неприйнятну для галичан декларацію А.Лівицького.

На початку 1920 р. Є.Петрушевич усе ще сподівався на справедливе вирішення галицької проблеми й з цією метою поїхав до Парижа та Лондона для налагодження контактів із провідними діячами цих країн. Під час спілкування з європейськими дипломатами він наголошував, що Статут для Східної Галичини відбирав право галичан на самовизначення на довгих чверть століття, і переконував щодо необхідності визнання української державності у Східній Галичині. Під час перебування у столиці Франції Є.Петрушевич виступив за ліквідацію Українського національного комітету²⁸ й відкликав В.Панейка, голову західноукраїнської делегації на мирній конференції, із Парижа²⁹.

Є.Петрушевич із болем сприйняв Варшавську угоду Ю.Пілсудського й С.Петлюри. У численних зверненнях до населення Східної Галичини він наголошував, що лише уряд ЗУНР в екзилі є законною владою краю. Спільний польсько-український наступ проти більшовиків виявився короткочасним, і союзні війська почали відступати. У момент просування Червоної армії до Варшави на бельгійському курорті Спа відбулася конференція, де обговорювалося питання Східної Галичини. 10 липня 1920 р. Найвища рада домовилася з Польщею про скликання європейського форуму в Лондоні з метою вирішення спірних питань сходу Європи. У Є.Петрушевича з'явилася певна надія,

²⁶ Ярославин С. [Сохоцький І.]. Визвольна боротьба... – С.74.

²⁷ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали. – Т.2. – С.421.

²⁸ Його було утворено у грудні 1919 р. в результаті розколу української делегації в Парижі. До комітету входили галичани й виступали за об'єднання всіх українських земель під егідою одного уряду у складі федеративної Росії.

²⁹ Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. – Тернопіль, 2009. – С.441–442.

оскільки для участі у зібранні було запрошено й західноукраїнську делегацію. Водночас уперше говорилося про так звану «лінію Керзона», кордон між Польщею й більшовицькою Росією, за яким Східна Галичина, за винятком Перемишля, не входила до складу II Речіпосполитої. Однак через відмову радянської Росії зупинити наступ і сісти за стіл переговорів для врегулювання територіальних питань конференція в Лондоні так і не відбулася³⁰.

Зазнавши поразки під Варшавою, більшовики вирішили якнайшвидше укласти мир із Польщею. 21 вересня 1920 р. в Ризі розпочалися переговори між представниками радянської Росії, Польщі й радянської України. Є.Петрушевич направив туди західноукраїнську делегацію на чолі з К.Левицьким. Вона не брала безпосередньої участі в переговорному процесі, але у випадку потреби мала виступити з протестом. Є.Петрушевич уважав, що в разі визнання Східної Галичини за Польщею факт участі наддністрянських дипломатів міг зашкодити галицькій справі на міжнародній арені. Представникам ЗУНР заборонялося вступати у відносини з польськими делегатами, але дозволялося встановлювати зв'язки з більшовиками. Кремль був також зацікавлений у контактах із посланцями Є.Петрушевича, оскільки намагався позбавити С.Петлюру й уряд УНР підтримки з боку галицьких діячів³¹.

Зрештою голова радянської делегації А.Йоффе виступив за необхідність проведення плебісциту у Східній Галичині. Однак, зустрівши опір поляків, більшовицькі дипломати погодилися на лінію кордону, за якою край залишався у складі Польщі. Природно, що Ризький договір викликав невдоволення західноукраїнських дипломатів і Є.Петрушевича. Тому наприкінці осені він із соратниками виїхав до Женеви, де відбулися зустрічі з представниками провідних європейських держав. На адресу Ліги Націй було направлено ноту з вимогою визнання незалежності Східної Галичини, а до часу відновлення державності – узяти українське населення під міжнародний захист³².

Улітку 1920 р. Є.Петрушевич зустрічався з президентом Чехословаччини Т.Масариком із метою відновлення ідеї галицько-чехословацької конфедерації. Лідер ЗУНР в екзилі намагався переконати офіційну Прагу відстоювати західноукраїнські інтереси в Лізі Націй. Однак після ліквідації територіального конфлікту з Польщею Чехословаччина перестала цікавитися проблемою Східної Галичини, відтак спроби порозумітися з чехословацьким урядом завершилися невдачею³³.

Активна дипломатична діяльність Є.Петрушевича не залишилася поза увагою світової спільноти. У лютому 1921 р. Ліга Націй прийняла рішення, в якому визначала Польщу тимчасовим окупантом Східної Галичини за умови, що сувереном краю є Антанта, і рекомендувала Раді амбасадорів призначити спеціальне засідання у справі цієї території. Для Є.Петрушевича це був

³⁰ Там само. – С.445–446.

³¹ Павлюк О. Радянофілство Є.Петрушевича // Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С.114–115.

³² Лозинський М. Галичина в роках 1918–1920. – С.215–216.

³³ Литвин Н. Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрями зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. // Українська ідея: реалії та перспективи розвитку. – Л., 2012. – Вип.24. – С.98.

великий дипломатичний успіх. Аби краще зорієнтувати європейських політиків, він розробив проект конституції, надаючи широкі права й свободи всім народам, які населяли край. Таким чином, намагався продемонструвати європейський вибір західноукраїнської влади. За ініціативи екзильного уряду галицькі українці бойкотували вибори до польського сейму та призов у війсьکو³⁴.

Є.Петрушевич продовжував надсилати численні ноти країнам Антанти про терор польських окупантів у краї, безправне становище українського населення, неправомірність польського режиму у Східній Галичині. Ціною неймовірних зусиль йому вдалося включити східногалицьке питання до порядку денного міжнародної конференції в Генуї (квітень 1922 р). Він навіть сам очолив представницьку делегацію на цей форум, але її не допустили до участі в безпосередніх переговорах. Українські дипломати проводили численні кулуарні зустрічі з впливовими європейськими політиками, на адресу конференції подали дві ноти й вісім справ із документами та матеріалами про польський терор проти українського населення Наддністрянщини. Вони вимагали визнання незалежної галицької української держави. Однак обговорення проблем Східної Галичини було зірване³⁵.

У Генуї Є.Петрушевич зустрічався й з представниками радянської України, зокрема Х.Раковським. Більшовики весь час спостерігали за українським вивільним рухом в еміграції. Їм було добре відомо про розрив Є.Петрушевича з С.Петлюрою, про непрості взаємини з Є.Коновальцем і негативне ставлення лідера ЗУНР до Польщі, з якою в радянської Росії склалися непрості відносини. Тож Кремль був зацікавлений у співробітництві із західноукраїнським керівником. Пізніше контакти з радянськими представниками підтримувалися через Я.Біберовича, а влітку 1922 р. у Відні переговори з Є.Петрушевичем вів представник УСРР Ю.Коцюбинський.

Велику надію колишній диктатор покладав на Ватикан. Він прагнув переконати понтифіка, що католицизм у незалежній галицькій державі стане державною релігією, а церква буде посередником в об'єднанні православного сходу з папським престолом³⁶.

Утім, усі дипломатичні заходи Є.Петрушевича було враз перекреслено в березні 1923 р., коли Рада амбасадорів Антанти вирішила провести конференцію щодо остаточного вирішення питання східних кордонів Польщі. Лідер ЗУНР в екзилі, усе ще сподіваючись на справедливе розв'язання східногалицької проблеми, 5 березня направив ноту Антанті, де виклав власне бачення українсько-польського конфлікту й пропонував передати владу українському еміграційному уряду. Однак 14 березня Рада амбасадорів ухвалила рішення про анексію Східної Галичини Польщею³⁷. У відповідь Є.Петрушевич

³⁴ Литвин М., Науменко К. Євген Петрушевич. – С.254.

³⁵ Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень... – С.456–457.

³⁶ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності: Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). – Л., 2006. – С.415–416.

³⁷ Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): Історія // Карпенко О. З історії Західно-Української Народної Республіки (До 85-річчя з дня народження професора О.Ю.Карпенка). – Івано-Франківськ, 2006. – С.445–446.

ще направив ряд заяв до Парижа й Ліги Націй, однак вони, як і більшість попередніх, не мали жодних наслідків. Відтак у травні 1923 р. лідер ЗУНР в екзилі розпустив уряд, залишивши за собою право представляти інтереси західноукраїнських земель, і під тиском австрійських властей переїхав до Берліна, де започаткував тижневик «Український прапор».

Саме у цей час Є.Петрушевич почав схилитися до думки про тісні контакти з більшовиками, особливо це стало помітно на тлі політики українізації, що розгорнулася в УСРР. Він неодноразово відвідував радянське посольство, зустрічався з повпредом М.Крестинським. Проте, за свідченнями діаспорного історика С.Ярославина, така позиція Є.Петрушевича була радше вимушеною, аніж свідомою:

«Та помилка не впливала ані з його світопогляду, ані з його суспільно-політичних переконань, а також не була подиктована ніякими егоїстичними чи матеріальної натури мотивами, а виключно журбою про дальшу долю галицьких українців»³⁸.

У цілому з цією думкою можна погодитись, однак прямі грошові субсидії радянської сторони Є.Петрушевичу, здійснювані через спеціальні канали, залишають певні запитання морально-політичного плану³⁹. З іншого боку, Польща захопила Східну Галичину за безпосередньої підтримки провідних європейських держав, на які до останнього сподівався західноукраїнський лідер, а більшовицька Росія частково лібералізувала національне життя в радянській Україні. Очевидно цим, а також скрутним фінансовим становищем пояснюються мотиви радянськості Є.Петрушевича.

За промосковську орієнтацію колишнього диктатора засудила Українська військова організація (УВО). Відносини Є.Петрушевича з Є.Коновальцем погіршилися й викликали внутрішню кризу спілки. Зрештою це протистояння призвело до розколу в УВО. Прихильники Є.Петрушевича утворили Західноукраїнську народно-демократичну організацію (ЗУНРО), яка згодом розпалася. Із початком масових репресій у радянській Україні лідер ЗУНР в екзилі відмовився від орієнтації на більшовиків⁴⁰.

Останні роки Є.Петрушевич прожив у Берліні. Користуючись сприянням колишнього гетьмана П.Скоропадського співпрацював з Українським національним об'єднанням та іншими емігрантськими організаціями. У вересні 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу, він надіслав А.Гітлерові протест. 29 серпня 1940 р. тяжкохворий Є.Петрушевич помер у містечку Гермсдорф поблизу Берліна й був похований на цвинтарі римо-католицької церкви Св. Ядвіги у столиці Німеччини. Хоч у цій країні тоді перебувала численна українська діаспора, але на церемонію прощання з небіжчиком з'явилося небагато людей. Пам'ятник на могилі поставили лише в 1959 р. завдяки зусиллям торонтського Об'єднання українських правників, а 2002 р. відбулося перепоховання праху Є.Петрушевича на Личаківському кладовищі у Львові.

³⁸ Ярославин С. [Сохоцький І.]. Визвольна боротьба... – С.79.

³⁹ Панчук А., Красівський О. Президент Західноукраїнської Народної Республіки. – С.171.

⁴⁰ Литвин М., Науменко К. Євген Петрушевич. – С.256–257.

Таким чином, Євген Петрушевич залишив помітний слід в історії України. Він був великим патріотом свого краю, свого народу, своєї держави – Західноукраїнської Народної Республіки. Завдяки авторитету й виваженій політиці УНРади на західноукраїнських землях ішов процес поступових конституційних змін за демократичним принципом, були відсутні будь-які прояви анархії, притаманні УНР. Йому можна ставити на карб окремішність Західної області у соборній моделі України, угоду галицької армії з А.Денікіним, гіперболізовану довіру до Антанти, але за відсутності будь-якої підтримки ззовні, за байдужого, а то й негативного ставлення провідних європейських держав до українського визвольного руху було важко знайти інший вихід. Попри все Є.Петрушевич – це постать, без якої не уявити розвиток Української революції, історію ЗУНР та намагання створити соборну державу.

The biographical life of the President of the Ukrainian National Rada Yevhen Petrushevysh is done in the article. Particular attention is paid to his political career during the Ukrainian Revolution, when in Eastern Halychyna was arisen Western Ukrainian People's Republic. Diplomacy of the leader of Western Ukraine after going abroad is analyzed.

Keywords: Petrushevysh, Western Ukrainian People's Republic, Ukrainian National Rada, Entente, Eastern Halychyna.

